

Süni intellektin ali təhsildə məsuliyyətli istifadəsi: imkanlar və etik risklər

Vəli Əliyev^{1*} , İnci Adilzadə¹ ,
Güldanə Haqverdiyeva¹

Açar sözlər: *süni intellekt, ali təhsil, akademik dürüstlük, rəqəmsal savadlılıq, məsuliyyətli istifadə, generativ texnologiyalar*

Keywords: *artificial intelligence, higher education, academic integrity, digital literacy, responsible use, generative technologies*

Süni intellekt son illərdə ali təhsil mühitinə təsir edən əsas rəqəmsal amillərdən birinə çevrilmişdir. Bu texnologiya tələbələrin məlumat axtarışı, mətn üzərində işləməsi, fərdi öyrənmə planı qurması və mürəkkəb anlayışları daha rahat mənimsəməsi üçün yeni imkanlar yaradır. Xüsusilə generativ süni intellekt alətləri qısa müddətdə izah, nümunə, plan və ilkin mətn hazırlaya bildiyi üçün tədris prosesində geniş istifadə olunur. Bununla belə, süni intellektin ali təhsildə tətbiqi yalnız texniki yenilik kimi qiymətləndirilə bilməz. Bu məsələ, eyni zamanda, akademik dürüstlük, müəlliflik hüququ, mənbələrin düzgün göstərilməsi, tələbənin müstəqil düşünməsi və qiymətləndirmənin obyektivliyi ilə bağlıdır.

¹Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

*Məsul müəllif. E-poçt: velieliyev@ndu.edu.az

Ona görə də süni intellektdən istifadə imkanları ilə yanaşı, onun yaratdığı risklər də elmi və pedaqoji baxımdan diqqətlə araşdırılmalıdır. Ali təhsildə süni intellektin əsas üstünlüklərindən biri öyrənmə prosesinin fərdiləşdirilməsidir. Ənənəvi tədris modelində bütün tələbələrə eyni material və eyni izah üsulu təqdim olunur. Lakin tələbələrin mövzunu qavrama sürəti, əvvəlki bilik səviyyəsi və öyrənmə vərdisləri fərqli olur. Süni intellekt əsaslı sistemlər bu fərqləri nəzərə alaraq tələbəyə əlavə izah, sadələşdirilmiş nümunə və ya mövzunun daha dərinədən şərhini təqdim edə bilər. Bu baxımdan süni intellekt müəllimi əvəz edən vasitə deyil, müəllim və tələbə arasında tədris prosesini dəstəkləyən köməkçi alət kimi qəbul edilməlidir. Holmes, Bialik və Fadel süni intellektin təhsildə əsas rolunu öyrənmənin fərdiləşdirilməsi, geri bildirimə sürətlənməsi və tədris resurslarının daha çevik istifadəsi ilə əlaqələndirirlər (Holmes et al., 2019).

Süni intellekt müəllimlər üçün də müəyyən üstünlüklər yaradır. Müəllim dərs planı hazırlayarkən, tapşırıq nümunələri qurarkən, tələbələrin yazılı işlərində ilkin struktur problemlərini müəyyən edərkən və fərqli səviyyələr üçün əlavə material seçərkən bu texnologiyadan faydalana bilər. Bu, müəllimin iş yükünü müəyyən qədər azalda və onun əsas diqqətini tələbə ilə canlı ünsiyyətə, izaha və tənqidi müzakirəyə yönəldə bilər. Lakin burada vacib məsələ ondan ibarətdir ki, süni intellekt pedaqoji qərarın yerini tutmamalıdır. Tədris məqsədini, qiymətləndirmə meyarını və tələbənin inkişaf ehtiyacını müəyyən edən əsas tərəf yenə də müəllim olmalıdır. OECD rəqəmsal təhsil ekosisteminin inkişafında texnologiyanın səmərəsinin onun pedaqoji məqsədlərlə əlaqələndirilməsindən asılı olduğunu göstərir (OECD, 2023).

Bu imkanlara baxmayaraq, süni intellektin nəzarətsiz istifadəsi akademik dürüstlük baxımından ciddi problemlər yarada bilər. Tələbə süni intellekt tərəfindən hazırlanmış mətni dəyişiklik etmədən öz işi kimi təqdim etdikdə, bu, müəlliflik və akademik məsuliyyət prinsiplərinə ziddir. Eyni zamanda, süni intellekt bəzən mövcud olmayan mənbələr göstərə, faktları qarışdırmağa və ya inandırıcı görünən yanlış məlumat verə bilər. Belə hallarda tələbə təqdim olunan cavabı yoxlamadan qəbul etdikdə elmi işin etibarlılığı zəifləyir. Buna görə süni intellektdən istifadə edən tələbə mətni sadəcə hazır məhsul kimi deyil, yoxlanılmalı və təhlil edilməli ilkin material kimi qəbul etməlidir. UNESCO generativ süni intellektin təhsildə tətbiqində insan mərkəzli yanaşmanı, şəffaflığı və məsuliyyətli idarəetməni əsas prinsiplərdən hesab edir (Miao & Holmes, 2023).

Ali təhsil müəssisələri üçün əsas vəzifələrdən biri süni intellektdən istifadəyə dair aydın qaydaların hazırlanmasıdır. Tələbəyə hansı hallarda süni intellektdən istifadə edə biləcəyi, hansı hallarda isə bunun akademik pozuntu sayılacağı əvvəlcədən izah edilməlidir. Məsələn, mövzu üzrə ilkin plan qurmaq, terminləri izah etdirmək, dil səhvlərini yoxlamaq və əlavə suallar formalaşdırmaq məqbul istifadə kimi qiymətləndirilə bilər. Lakin süni intellektlə tam mətn yazdırıb onu şəxsi tədqiqat kimi təqdim etmək düzgün hesab edilə bilməz. Bu fərqi izah olunması tələbələrin texnologiyadan qorxmadan, lakin məsuliyyətlə istifadə etməsinə şərait yaradır. Qaydaların yalnız qadağa formasında deyil, öyrədici və istiqamətləndirici formada verilməsi daha səmərəli nəticə verə bilər.

Süni intellektdən məsuliyyətli istifadə üçün rəqəmsal savadlılıq xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Rəqəmsal savadlılıq yalnız texnologiyadan istifadə bacarığı demək deyil. Bu anlayış

məlumatın mənbəyini yoxlamaq, cavabın məntiqini qiymətləndirmək, yanlış və qərəzli məlumatı müəyyən etmək, şəxsi məlumatların təhlükəsizliyini qorumaq və texnologiyanın məhdudiyyətlərini başa düşmək kimi bacarıqları da əhatə edir. Tələbə süni intellektdən istifadə etdikdə aldığı cavabın hansı mənbəyə əsaslandığını, həmin məlumatın nə dərəcədə dəqiq olduğunu və onun mövzu ilə uyğunluğunu yoxlamalıdır. Bu yanaşma tələbənin yalnız texnologiyadan asılı qalmasının qarşısını alır və onun tənqidi düşünmə bacarıqlarını qoruyur.

Süni intellektin ali təhsildə tətbiqində qiymətləndirmə formalarının yenilənməsi də vacibdir. Əgər qiymətləndirmə yalnız hazır yazılı mətn üzərində qurularsa, tələbənin həmin işi nə dərəcədə müstəqil yerinə yetirdiyini müəyyən etmək çətinləşir. Buna görə də müəllimlər yazılı işlə yanaşı, şifahi müdafiə, mərhələli tapşırıq, mənbə təhlili, praktiki nümunə və reflektiv izah kimi üsullardan istifadə edə bilirlər. Bu üsullar tələbənin yalnız nəticəni deyil, nəticəyə necə gəldiyini də göstərməsinə imkan verir. Beləliklə, süni intellektdən istifadə tamamilə qadağan olunmadan, tələbənin real bilik və bacarığı daha obyektiv qiymətləndirilə bilər.

Nəticə etibarilə, süni intellekt ali təhsildə həm geniş imkanlar, həm də yeni məsuliyyətlər yaradır. Bu texnologiya düzgün istifadə edildikdə fərdi öyrənməni gücləndirə, müəllimlərin işini asanlaşdırır və tələbələrin akademik fəaliyyətini daha çevik edə bilər. Lakin onun nəzarətsiz tətbiqi akademik dürüstlük, məlumatın etibarlılığı və müstəqil düşünmə baxımından risklər doğurur. Bu səbəbdən ali təhsil müəssisələri süni intellektdən istifadəyə dair aydın qaydalar hazırlamalı, tələbə və müəllimlərin rəqəmsal savadlılığını artırmalı və qiymətləndirmə sistemini yeni texnoloji şəraitə uyğunlaşdırmalıdır. Süni intellektin təhsildə əsas dəyəri insan düşüncəsini əvəz etməsində

deyil, onu daha məqsədli, məsuliyyətli və məhsuldar istiqamətə yönəltməsindədir.

Ədəbiyyat

1. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning*. Center for Curriculum Redesign.
2. Miao, F., & Holmes, W. (2023). *Guidance for generative AI in education and research*. UNESCO.
3. Miao, F., Huang, R., Zhang, H., & Holmes, W. (2021). *AI and education: Guidance for policy-makers*. UNESCO Publishing.
4. OECD. (2023). *OECD digital education outlook 2023: Towards an effective digital education ecosystem*. OECD Publishing.